شارستانییەتی زانیاری.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(تەکنەلۆژیا، بە داتاکردنی ژیانی مرۆڤ لەپێناو قازانجدا)

لە دوای شارستانییەتی کشتوکاڵی (هێزی خاک) و شارستانییەتی پیشەسازی (کارخانە و بەرهەمهێنان)… مرۆڤ کەوتە نێو کۆمەڵێ گۆڕانکاریی بەردەوام و گەورەی تەکنەلۆژیا، زیرەکیی دەستکرد و تۆڕە دیجیتاڵییەکانەوە، هەموو ئەو ئامرازانە تەنها ژیانیان نەگۆڕی، بەڵکە شێوازی بیرکردنەوە و تێگەیشتنیان لە لەبارەی ناسنامەی مرۆڤ و جیهانیش گۆڕی؛ بەدیوێکەی دیکە سیستمی دیجیتاڵی بە هەڵکردنی ئاڵای کۆمەڵگای زانیاری یان (شارستانییەتی زانیاری) و لەڕێگای پۆست هیومانیزم و بیرۆکەی سایبۆرگەوە، توانی بیرۆکەی (مرۆڤ وەك ناوەندی بوون) تێکبشکێنێ و پێمان بڵێت ئێمە چووینەتە قۆناغێک کە تێیدا زیرەکیی دەستکرد، هەندێک لە (توانا فکرییەکانمان) لە ئەستۆ دەگرێت و تۆڕە دیجیتاڵییەکان بە شێوەی تۆڕێکی شل و بێ سنوور ژیانمان بەڕێوە دەبات.

لە کۆمەڵگای زانیارییدا پەیوەندییەکان زۆر خێرا دەگۆڕێن، ناسنامە، زانیاری و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە گۆڕانی بەردەوامدان، بە نموونە: ترێندەکانی میدیای کۆمەڵایەتی زوو دروست دەبن و زوو دەفەوتێن، ناسنامەی دیجیتاڵی مرۆڤ بەردەوام دەگۆڕێت… زانیارییەکان بە خێرایی بڵاو دەبنەوە بێ ئەوەی جێگای بیرکردنەوەی قووڵ و فکریی بن، چونکە زۆرجار ئامانج کێشکردنی سەرنجەکانە، نەك بیرکردنەوەی قووڵ… تەکنەلۆژیا دەتوانێت شێوەی دەسەڵات و کۆمەڵگا بگۆڕێت.

بیرمەندی فێمینیسمی ئەمریکی (شوشانا زوبۆف Shoshana Zuboff- لەدایکبووی 1951) پێیوایە لە سەردەمی تەکنەلۆژیادا مرۆڤ دەبێتە ماددەی خاو بۆ سیستەمی دیجیتاڵی، چونکە سیستەمی نوێی ئابووری کۆمپانیا دیجیتاڵییەکان بەڕێوەی دەبەن، تەواوی ژیانی مرۆڤ بۆ داتا دەگۆڕن و داتاکان دەکەنە کاڵای بازاڕی… بەو مانایە کۆمپانیاکان لەلایەك دەبن بە دەسەڵاتێکی شاراوەی زانیاری و لەلایەکی دیکە زانیاری و داتاکان دەکەنە سەرچاوەیەکی سەرەکیی بنەماکانی پەیوەندیی و حەز و بازاڕ… بەکورتی سیستەمی ئابووری دیجیتاڵی لەسەر چاودێری و کۆکردنەوەی داتاکانی ژیانی مرۆڤ بۆ

قازانجی بازرگانی دامەزراوە.
لە تۆڕی گەورەی ژیان، سروشت و تەکنۆلۆژیا دێتە ئاراوە و لە تۆڕی پەیوەندییە دیجیتاڵیییەکان، کۆمەڵگای زانیاری دادەمەزرێت؛ لێرە لە کۆمەڵگای شارستانی جگە لەوەی مر□ق ل□و تێگەیشتنە کۆنەی ناوەندی بوون و بوونێکی تەنیا و سەربەخۆ و جیاواز ڕزگاری دەبێت… وەک بەشێک لە تۆڕێکی گەورەی بوونەوەرەکان: ئاژەڵ، سروشت و تەکنۆلۆژیا و بە شێوەیەکی تێکەڵ، پەیوەندیدار خۆی وەك بوونەوەرە بەهێزکراوەکان دەبینێتەوە! بەمجۆرە لە کۆمەڵگای زانیارییدا مر□ق د□بێت بە بەشێک لە سیستەمێکی گەورەی ژیان و تەکنۆلۆژیا، نەک سەرکردە تایبەتمەندە بایۆلۆژیی و ئۆنتۆلۆژییەکەی جیهان!.
دواجار مر□ق و□ک بوونێکی تێکەڵ لەگەڵ سروشت، ژینگە و تەکنۆلۆژیا، دەبێتە بەشێک لە سیستەمێکی ئ□ل□گ□ریتم (Algorithm)ی و ئ□ل□گ□ریتم وەك پلانی کارکردن دەبێت بە هێزێکی شاراوەی ڕێکخستنی ژیان، دەبێت بە ئامرازی دەسەڵات و چاودێری شارستانییەتی زانیاری دەکات و هەنگاو بە هەنگاو کێشەکان چارە دەکات و زانیارییەکان شیدەکاتەوە.

سێنسەر و ئارەزوو

تەکنۆلۆژیای دیجیتاڵی هەر تەنها ژیان بەڕێوە نابات، ب□ک□ لەڕێگای ئامرازە هەستیارەکانەوە (سێنسەر-Sensor) ەوە ئارەزووەکانی مرۆڤیش بەڕێوە دەبات، چونکە ئامرازە هەستیارەکان زانیاری لەبارەی ڕەفتار و ئارەزووەکانی مرۆڤیش کۆدەکەنەوە، بۆ نموونە: مۆبایل و ساعاتی زیرەک داتای جەستەی مر□ق ک□دەکەنەوە، ئەپەکان شێوازی بەکارهێنان و هەڵبژاردنەکان دەناسێنن، سێنسەرەکان لە شوێنە گشتییەکاندا جوڵە و هەڵسوکەوتی خەڵک دەبینن…
بەمجۆرە سێنسەر وەک هەستەکانی مر□ق وایە بۆ ئامێرەکان؛ واتا وەک چۆن مر□ق ب□ چاو و گوێ هەست بە دەوروبەر دەکات، ئامرازی سێنسەریش تەواوی گۆڕانکارییی ژینگەییەکان یان شتەکانی دەوروبەر هەست پێدەکات و زانیارییانەکان بۆ سیگناڵێکی ئەلیکترۆنی یان داتا دەگۆڕێت، کە سیستەمێکی وەک کۆمپیوتەر یان ئامێرێکی تری ئەلیکترۆنی دەتوانێت تێیبگات! هەموو جۆرە جیاوازەکانی سێنسەر (سێنسەری گەرما هەست بە گەرمی دەکات، سێنسەری ڕۆناکی- ڕادەی ڕۆناکی دەپێوێت، سێنسەری جوولە- جوولەی کەس یان شت دەناسێت، سێنسەری پاڵەپەستۆی هەوا- فشاری هەوا دەپێوێت، سێنسەری دەنگ…) لەڕێگای مۆبایل و تەلەفۆنە زیرەکەکان، ئۆتۆمبێل، کامێرای چاودێری، ئامێرە زیرەکەکانی ماڵ و ئینتەرنێتەوە زانیاریییەکان لە دەوروبەر وەردەگرێت و وەك داتا بە سیستەمە ئەلیکترۆنییەکانی دەبەخشێت و لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانیشدا ئ□ل□گ□ریتمەکان وەك هێزێکی شاراوە هەنگاو بۆ شیکردنەوەی زانیارییی□کان و

جێبەجێکردنیان دەکەن.
کەواتە سەنسەر ئامرازێکە بۆ هەستکردن بە دەوروبەر، بە دیوێکەی دیکە زانیاری سەنسەرەکان کاریگەری لەسەر ڕەفتار و ئارەزووی مرۆڤیش دادەنێن، ئەگەرچی ناتوانن بەتەواوی ئارەزووە ئاڵۆزەکانی مرۆڤ شیبکەنەوە! لێرەدا پرسیاری سەرەکی ئەوەیە: ئایا تەکنەلۆژی لە خزمەت ژیان و بیرکردنەوەی مرۆڤە، یان مرۆڤ ماڵی تەکنەلۆژیایە؟!
بێگومان لە سەردەمی ئەمڕۆدا سیستمی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی بەشێکی بنەڕەتی لە ژیانی مرۆڤ پێکدەهێنێ، چونکە ئەمڕۆ ژیان لە ناو تۆڕی زانیاری و پەیوەندیی بەردەوامدا دەگوزەرێت و مرۆڤ دەتوانێت زانیاری زۆر بەدەستبهێنێت و بەخێرایی بڕیارەکانی ژیانی بدات؛ بەڵام لەگەڵ هەموو ئەو خزمەتەی سیستمی دیجیتاڵی بە مرۆڤی دەبەخشێت، کەچی مرۆڤ ماندوو و هەراسانە و کەمترین کاتی بۆ بیرکردنەوەی قووڵ و ئارامی و حەسانەوە هەیە! بۆیە زۆر لە فەیلەسوفان پێیانوایە کە مرۆڤ دەبێت تواناکانی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی خۆی بپارێزێت، بۆ ئەوەی لە ناو ئەم گۆڕانکارییە دیجیتاڵیانەدا خۆی نەدۆڕێنێت؛ کەواتە بەڕێوەبردنی ژیان لە سەردەمی دیجیتاڵەدا پێویستی بە تێگەیشتنێکی نوێ هەیە کە تێیدا مرۆڤ بتوانێت لەنێوان سوودەکانی تەکنەلۆژیا و پاراستنی ئازادی و هۆشیاری فکریی هاوسەنگی خۆی ڕابگرێت.

سەرمایەداریی چاودێری
چەمکی سەرمایەداری چاودێری لەلایەن (شوشانا زوبۆف)ەوە داڕێژراوە؛ بەو مانایەی کە ژیان دەکاتە کەرەستەی خاو لە خزمەتی بەرژەوەندییەکانی خۆیدا، بەڵام نەك تەنها وەك مەدەلێکی بازرگانی، بەڵکە وەك فۆرمێکی بێوێنەی دەسەڵات، کە زوبۆف ناوی دەنێت (دەسەڵاتی ئامرازی)، دەسەڵاتێک کە لە ڕێگای کۆکردنەوەی (زیادەی ڕەفتاری) و گۆڕینی بۆ (بەرهەمی پێشبینیکراو)ەوە کار دەکات و ئامانجی تەنها پێشبینیکردنی ڕەفتاری مرۆڤ نییە، بەڵکە دەستکاریکردن و ئاڕاستەکردنیەتی لە پێناو قازانجدا… بڕوانە سایتی ژنەفتن- سەرمایەداریی چاودێری- شیکردنەوەیەکە بۆ لۆژیکی نوێی دەسەڵات لەسەر بنەمای تێزەکانی -شوشانا زوبۆف، نووسینی د. کامەران محەمەد، 12ی ئەیلول، 2025.
لە سەردەمی دیجیتاڵەدا زۆرێک لە پلاتفۆرمەکان و کۆمپانیاکانی وەک: گووگڵ، فەیسبووک و ئەمازۆن، داتای بەکارهێنەران (وەک گەڕان، کلیک، شوێن، کڕین، لایک) کۆدەکەنەوە و بەهۆی ئەلگۆریتمەکانەوە لێکۆڵینەوەی لەبارەوە دەکەن و لەوێوە پێشبینی هەڵسوکەوتی

داهاتووی مرۆڤ دەکەن… لەو بارەوە (زوبۆف)ی بیرمەند پێیوایە کۆمپانیاکان تەنیا هەڵسوکەوتی مرۆڤ پێشبینی ناکەن، بەڵکە هەوڵدەدەن هەڵسوکەوتی مرۆڤ بگۆڕن بۆ ئەوەی قازانجیان زیاتر بێت.
بە هەمان شێوە یەکێك لە بیرمەندە گرنگەکانی بواری فەلسەفەی زانست و فەلسەفەی پۆست هیومانیزم، فێمینیسم (دۆنا ژان هاراوای-Donna J. Haraway- لەدایکبووی ئەمریکا 1944) دەڵێت: مرۆڤ لە سەردەمی نوێدا تەنیا بوونەکی سرووشتی نییە؛ بەڵکە تێکەڵەیەکە لە نێوان مرۆڤ، ماشین و داتادا، ئەوەش واتای (سایبۆرگ) دەگەیەنێت؛ لە بیرۆکەی سایبۆرگدا مرۆڤ نیمچە- مرۆڤ و نیمچە- تەکنەلۆژیایە… بەو مانایە (دۆنا هاراوای) لە تیۆرەکەیدا چەمکەکانی جەوهەرگەرایی ڕەتدەکاتەوە و لەبری ئەوە تێکەڵبوونی ئاژەڵ و ئامێر پێشنیار دەکات و پێیوایە چیدی سنوورەکانی مرۆڤ و ماشێن و تەکنەلۆژیا جیا ناکرێتەوە؛ واتە مرۆڤ بەشێوەیەکی ڕۆژانە سایبۆرگێکی دیجیتاڵییە.
بڕوانە: إبستمولوجيا السايبورج عند دۆنا هاراوای: دراسة في فلسفة العلم النسوية- وائل أحمد صبره و محمد سليم حفني- مجلة كلية الاداب بقنا العدد 60 يوليو 2023.
کەواتە ئەو خزمەتگوزارییانەی لە پلاتفۆرمەکانی گووگڵ، فەیسبووک و ئەمازۆن، کە زۆربەیان (بێ بەرانبەر) پێشکەش دەکرێن، لەڕاستیدا لەسەر بنەمای لۆژیکێکی ئابووریی شاراوە کار دەکەن، کە کاریگەریی قووڵیان لەسەر تاک و ئازادییەکان و کۆمەڵگادا هەیە، بەو مانایەش سەرمایەداریی چاودێری بەقسەی شوشانا زۆبۆف (لۆژیکێکە کە تەکنەلۆژیا بەکار دەهێنێت و فەرمانی پێ دەکات)، نەک خودی تەکنەلۆژیا بێت! ئەمە خاڵێکی سەرەکییە، چونکە کۆمپانیاکانی چاودێری دەیانەوێت وامان لێبکەن باوەڕ بکەین، کە کارەکانیان حەتمییەتی تەکنەلۆژیاکەن؛ بەڵام نووسەر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە (حەتمییەتی تەکنەلۆژیایی بوونی نییە) و تەکنەلۆژیا هەمیشە ئامرازێکی ئابوورییە و لە لایەن ئامانجە ئابوورییەکانەوە ئاراستە دەکرێت.
بە کورتی ئەگەر سەرمایەداریی کلاسیکی کاری لەسەر بەرهەمهێنانی کاڵا و خزمەتگوزاری کردبێ، ئەوە سەرمایەداریی چاودێری لەسەر بنەمای گۆڕینی داتای کەسی بۆ کاڵا دامەزراوە؛ بۆیە تاکەکان تەنها وەک بەکاربەر سەیر ناکات، بەڵکە وەک سەرچاوەی داتا دەیانبینێت، کە تێیدا وردترین زانیارییەکانی ژیانیان بە سەرچاوەیەکی قازانجبەخش بۆ کۆمپانیا زەبەلاحەکان دەگۆڕدرێت. بڕوانە: ه.س.پ.

ئەلگۆریتم و ئارەزوو

سیستمی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی بەهۆی ئەلگۆریتمەوە، هەوڵدەدات

بزانێت تۆ حەزت لە چییە، چی دەکڕیت، چ کاتێ… پاشان هەموو ئەم حەز و ئارەزووانە بۆ ڕیکلامەکانی زیاد دەکات و بازاڕەکان دەستنیشان دەکات… بەمجۆرە هەڵسوکەوتی مر□ق د□بێتە سەرچاوەی داتا بۆ قازانجی بازاڕ و بازاڕکردن، حەز و ئارەزووە کەسی□کان د□ب□ن□ سەرچاوەی دەرهێنان، ل□ بەرانبەردا ئازادی و سەربەخۆیی تاکەکانی مر□ق د□ب□ن□ زیانی لاوەکی.

پرسیاری سەرەکی ئەوەیە: ئایا ناچارین ژیانمان ڕادەست بکەین، بۆ ئەوەی بتوانین بەشداری لە کۆمەڵگای مۆدێرندا بکەین؟! هەڵبەتە، چونکە ئەمڕۆ مر□ق و□ك كەرەستەی خاو (کردارەکان، هەستەکان، پەیوەندییەکان، جووڵە و چالاکییەکانی ئۆنلاین)ن! بەمجۆرە سیستمی تەکنۆلۆژیای دیجیتاڵی لەڕێگای پلانی کارکردنی ئەلگۆریتمەکانییەوە بە شێوەیەکی نیمچ□ ن□بینراو و ڕێکخراو کار بۆ گەیشتن بە ئەنجامێکی دیاریکراو دەکات، ئەمەش وا لە بەکارهێنەرانی دەکات هەست بە ئارامییەکی درۆزنانە بکەن، بێ ئەوەی ئاگاداری ئەو ئاستە بەرفراوانەی چاودێری بن، کە بە شێوەیەکی نەرم بەڕێوەیان دەبات! ئەو میکانیزمە نەرمە وا دەکات ڕەفتاری تاکەکان زۆر بە ئاسانی بەهۆی ئەلگۆریتمەوە پێشبینی بکرێت و ببێتە سەرچاوەی قازانجی گەورە بۆ کۆمپانیاکان.

ئارەزووەکانی مر□ق ز□ر ئاڵۆزن، واتە نە تەواو ڕوونن و نە بە ئاسانی پێشبینی دەکرێن و نە بە تەواوی دەژمێرددرێن… بەڵام لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا ئەلگۆریتمەکان بەردەوام هەوڵدەدەن ئەو هەموو ئاڵۆزییە بۆ داتا بگۆڕن، جگە لەوە لە سەردەمی سۆشیاڵ میدیا، ئەلگۆریتم تەنیا ئارەزوو نابینێت، بەڵکە هەندێ جار دروستی دەکاتەوە، بۆ نموونە: دوگمەی (لایک Like) لە فەیسبووکدا نموونەی ئامرازی کۆکردنەوەی داتایە، کە لە ڕواڵەتدا بێ زیان دەردەکەوێت! بەڵام ئەم دوگمەیە لە ڕاستیدا یارمەتیی فەیسبووک دەدات بۆ شیکردنەوەی ئارەزوو، هەست و کارلێکەکانی بەکارهێنەران، کە دەبێتە هۆی دروستکردنی بنکەی داتای زەبەلاح و بەکارهێنانی بۆ پێشبینیکردنی ڕیکلامی ئاڕاستەکراو و تایبەت و ئاڕاستەکردنی مر□ق ب□ بازاڕیکردن… بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا مر□ق ه□میشە لەگەڵ ئارەزووی ئاڵۆز و ناپێشبینیکراو دەمێنێتەوە.

هەولێر 15/3/2026